

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК:37(077);377;377.031;74

ГУЛЯМОВ Комижон Махмудович

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИДА
ХАЛҚ АМАЛИЙ САНЪАТИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ**
(наққошлик санъати мисолида)

13.00.08 – Касб-ҳунар таълими назарияси ва методикаси

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун тақдим этилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент-2012

Иш Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида бажарилган.

Илмий раҳбар

педагогика фанлар номзоди, доцент
Байметов Ботир Болтабоевич

Расмий оппонентлар:

педагогика фанлари доктори, профессор
Рашидов Ҳикматулла Фатхуллаевич

педагогика фанлари номзоди, катта илмий
ходим **Сулаймонов Асқарали Пайғамович**

Етакчи ташкилот

Бухоро давлат университети

Ҳимоя Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети хузуридаги К.067.18.01 рақамли Ихтисослашган кенгашнинг 2012 йил «___» _____ соат _____ да ўтказиладиган мажлисида бўлади. Манзил: 100070, Тошкент ш., Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел: 254-92-02, факс: (99871) 215-54-18, e-mail: tgpu_info@edu.uz

Диссертация билан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин.

Автореферат 2012 йил «___» _____да тарқатилди.

Ихтисослашган
кенгаш илмий котиби,
педагогика фанлари номзоди, доцент

Р.Г.Муллахметов

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган ислохотлар тизимида маданият ва санъат соҳасидаги ишлар алоҳида аҳамият касб этди. Айниқса, аجدодлар меросини қайта тиклаш билан боғлиқ бунёдкорлик ишларида халқ амалий санъатининг тарихий анъаналарини ўрганиш ва уларни замонавий технологиялар билан бойитиш бўйича ибратли ишлар олиб борилди. Мухими, бу ишлар Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси билан амалга оширилмоқда. Бу ишларнинг муҳимлигини таъкидлаб Юртбошимиз «Аجدодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди. Биз маънавий кадриятларни тиклашни миллий ўзликни англашни ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён»¹ эканлигини эътироф этади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг халқ амалий санъати ривожига янгича мазмун касб этди. Миллий меросимизни, анъанавий миллий кадриятларимизни асраб-авайлаш, хунармандларга ғамхўрлик қилиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бугунги кунда Ўзбекистон давлати – бекиёс маданий мероснинг ворисидир. Асрлар давомида халқ усталари томонидан яратилган ноёб буюмлар халқнинг маиший ҳаёти билан боғлиқ ҳолда унинг маънавий ва бадиий-эстетик ва эҳтиёжларига ҳам жавоб бериб келган. Эндиликда ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган фармонлар, қарорларда миллий ғоя тамойилларига мувофиқ халқ амалий санъатини ёшларга ўргатиш энг муҳим вазифалардан ҳисобланади. Чунончи, халқ амалий санъати энг оммавий, энг халқчил, энг ҳаётий ижод соҳасидир. У асрлар мобайнида халқ ижоди сифатида шаклланиб, тараққий этиб келган. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартларидан бири халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида замонавий маданият ва санъат, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантиришдир. Чунки ҳар бир авлод олдида инсоният яратган жамики билимларни ўрганиш ва ўзлаштириш вазифаси туради. Зеро, илм бобидаги изланиш инсонни маънавий, ахлоқий-эстетик камолот сари етаклайди. Шунинг учун ҳам Президентимизнинг «Биз мамлакатимизни модернизация қилиш, ...дунёдаги тараққий топган давлатлар қаторига киришни ўз олдимизга буюк мақсад қилиб қўйган эканмиз, таълим-тарбия соҳасидаги ишларни асло бўшаштирмасдан, янги ва юксак босқичга кўтаришни замоннинг ўзи талаб этмоқда»², – деган фикри бадиий таълимни, жумладан

¹ Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997.–137 б.

² Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқоралик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. – Т.: Ўзбекистон, 2011.Т. 19. – 25 – 26 б.

амалий безак санъатини ўқитишни тарихий қадриятлар ва анаъналарга янгича ёндашув ва технологияларни жорий этиш асосида такомиллаштиришга ундайди. Қолаверса, республикада бу боарда ибратли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. 1991 йилда «Ҳамар халқаро алоқалар», 1993 йилда «Ўзбекистон халқ анаъналари ва санъати» марказлари ташкил этилди. Уларнинг фаолияти тасвирий ва амалий безак санъатини ривожлантириш, республикада ва чет элларда маданий меросни тарғиб қилиш ҳамда кўргазмаларни ташкил этишга қаратилди. Уларнинг фаолияти истеъдодли ижодкор ёшларни, юксак малакали рассомлар, дизайнерлар, меъморлар, амалий санъат усталари ва санъатшуносларни тарбиялаш учун ижтимоий эҳтиёж юзага келди. Бу ижтимоий талабларни долзарб масалалардан бири сифатида эътироф этиш ҳамда амалий санъат соҳасида мутахассислар тайёрлашга янгича ёндашишни тақозо этади.

Ўзбекистон маҳаллий ижодкор рассомлар, халқ амалий санъат усталарининг, чет элларда юксак ва маҳоратли рассом-усталарнинг ҳам кўргазмаларни ташкил этиш марказига айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 1997 йил 23 январда «Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги «Ўзбекистон Бадиий Академиясининг фаолиятини ташкил этиш» тўғрисидаги қарори, 1997 йил 24 мартда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзоланган «Халқ амалий санъати ва ҳунармандчилигининг келгусидаги ривожини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги³ фармон қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да ҳам, таълимнинг демокративлиги, инсонпарварлиги, таълим-тарбия тизимининг узлуксизлиги, изчиллиги, илмийлиги ва дунёвийлиги, таълимда умуминсоний ва миллий қадриятларнинг устуворлиги кабилар билан бирга узлуксиз таълим тизимининг муҳим бўғини бўлган ўрта-махсус касб-ҳунар таълимини такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилган. Бу эса касб-ҳунар таълим тизимида маънавий мерос, маданий бойликлар, қўхна тарихий ёдгорликларни янада чуқур ўрганиш лозимлигини англатади. Чунки, маданий ёдгорликларда теран фикр ва ғоялар, ҳаёт фалсафаси ифода этилган бўлиб, уларнинг маъно мазмуни бугунги кунда ўқувчи-ёшларда касб-ҳунарга бўлган қизиқишни шакллантириш воситаси сифатида миллий қадриятларимиз саналган халқ амалий санъати дурдоналарини замонавий руҳда бойитиб, сайқал бериб авлоддан-авлодга ўтказишда муҳим ўрин тутади.

Дарҳақиқат, бугунги кунда касб-ҳунар коллежлари ёшларнинг маънавий, бадиий-эстетик маданиятини, ижобий сифатларини

---

³ «Халқ бадиий ҳунармандчиликлари ва амалий санъатини янада ривожлантиришни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чора тадбирлари тўғрисида»ги Фармон. 1997 йил 31 март ПФ.-1714. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси, –1997. –№2. –21–23 б.

ривожланишида миллий-маданий меросни ўрганишлари, умуминсоний кадриятлар асосида теварак-аторфдаги воқеа ва ҳодисаларни бадиий-эстетик идрок этиш, асрлар давомида ота-боболаримиз томонидан яратилган ўзбек халқ амалий санъатини ўргатишда етук таълим масканларига айланди. Шу жихатдан ҳам, касб-хунар коллежларида халқ амалий санъати, хусусан наққошлик санъатини ўқитилишини янгича ташкил этиш, унинг мазмуни ва методикасини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб педагогик муаммоларидан бири ҳисобланади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Маълумки, ўзбек халқи қадимдан бой тарихга эга, миллатимизнинг ижтимоий маданиятида наққошлик санъати кенг тарқалган бўлиб, авлоддан-авлодга анъана асосида ўтиб келиш билан бирга, жамият ҳаётида миллий кадрият сифатида чуқур ўрин эгаллаб келган. Шунинг учун халқ амалий санъатининг наққошлик тури қадим даврлардан бошлаб инсон ҳаётининг муҳим таркибий қисмига айланган. Бунини Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Қўқон, Шаҳрисабз каби шаҳарларнинг қадимий ёдгорликларида кўриш мумкин. Ушбу ёдгорликларда тасвирланган нақшу ниғорлар ўзининг ранг-баранглиги, юксак бадиий савияси, фалсафий ва маънавий мазмуни билан бирга бир неча асрлар давомида бутун дунё аҳлини ўзига ром қилиб келмоқда.

Шахс тарбияси ва унинг таълим олиши, касб-хунарни бўлишга оид масалалар кишилиқ жамияти тараққиётининг барча босқичларида олим-фузалолар, мутафаккирлар, психологлар, файласуф ва педагог олимларнинг диққат марказида бўлиб келган.

Қомусий алломалар – Абу Наср Форобий, Муҳаммад Ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Ахмад Югнакий, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг қомил инсон тарбияси ва унинг моҳияти ҳақидаги қарашлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Тадқиқот юзасидан олиб борилган изланишлар, адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этишдан шундай хулосага келдикки, Е.Квятковский, Т.Маҳмудов, М.Овсянников, В.Скатершиков, С.Файзулина, С.Шермухамедов каби олимлар томонидан санъат, маданият, нафосатнинг фалсафий, педагогик жихатлари ишлаб чиқилган. Халқ амалий санъатини ўқитишнинг психологик жихатлари Б.Ананьев, М.Г.Давлетшин, Е.Игнатъев, Б.Теплов, П.Якобсонларнинг асарларида ҳам ўз аксини топган.

Тасвирий ва амалий санъатни дарсда ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқитиш методикаси Ҳамдўстлик мамлакатлари ва Ўзбекистон олимларидан В.Кузин, Н.Ростовцев, О.Арутюнян, В.Строков, Р.Ҳасанов, Қ.Қосимов, Н.Толипов, А.Амануллаевларнинг илмий ишларида баён этилган.

Амалий санъатни ёшларга ўргатиш масаласида Ўзбекистон мустақилликка эришгач, мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимининг жорий этилиши, ўрта махсус касб-хунар таълим тизимида халқ амалий санъатини ўқитиш бўйича бир қатор илмий тадқиқот ишлари олиб борилди.

Ўзбек олимларидан А.Амануллаев, С.Абдуллаев, Х.Аляминов, Б.Азимов, Б.Байметов, С.Булатов, Ж.Дарменов, Б.Орипов, А.Сулаймонов, Н.Толипов, О.Худоёрова, Қ.Қосимов, Р.Ҳасанов ва бошқалар томонидан тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш методикасига оид аҳамиятга молик илмий тадқиқот ишлари бажарилган. Мазкур тадқиқотларда шахсни тасвирий ва амалий санъат намуналари асосида бадиий-эстетик тарбиялаш, унинг касбий маҳоратини ўстиришда шахс ривожланишининг ички эҳтиёжлари, психологик хусусиятларини инобатга олиш, замон талаблари асосида таълим-тарбия беришда ёшларга ўтмиш маданий мерос намуналаридан фойдаланишнинг педагогик асослари эътироф этилади. Жумладан, С.Булатовнинг илмий изланишларида халқ амалий санъатини ўргатиш орқали мактаб ўқувчиларини эстетик тарбиялаш методикаси ишлаб чиқилган. Наққошлик санъатининг ўқитилишига оид масалалар С.Булатов, Қ.Қосимов, Р.Ҳасанов ва бошқалар томонидан нашр этилган ўқув кўлланмаларда маълум даражада ўз ифодасини топган. Бироқ, бу борада ҳозирга қадар касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатини, хусусан наққошлик санъатини ўқитиш методикасига оид махсус илмий тадқиқот ишлари олиб борилмаган. Муаммога оид ўрганилган адабиётларда наққошлик санъатининг халқ амалий санъатидаги ўрни, тарихи ҳамда ўқитиш асослари, мақсад-вазифалари ва мазмуни, наққошлик санъати дарслари ўқувчилар маънавиятини шакллантириш воситаси эканлиги, нақш композицияларини тузиш, уларга ранг танлашда замонавий компьютер технологияларидан фойдаланиш каби масалалар атрофлича ёритилмаган.

Бундан ташқари касб-ҳунар коллежларида наққошлик санъатининг ўқитиш ҳолатини таҳлил этиш бўйича олиб борилган кузатишлар натижасида куйидаги муаммолар ҳам етарли даражада ўз ечимини топмаганлиги маълум бўлди, яъни:

- касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш муаммоларининг илмий-услубий, педагогик-психологик жиҳатдан етарли даражада ўрганилмаганлиги;

- касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш методикаси бир бутун, яхлит ҳолатда ишлаб чиқилмаганлиги бугунги кун ижтимоий педогогик талаблари асосида мақсадли тадқиқот ўтказишни тақозо этади.

Шу сабабдан ҳам тадқиқот иши мавзусини **«Касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш методикаси (наққошлик санъати мисолида)»** деб белгиладик.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» талаблари, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Санъат» факультетининг 2004-2011 йилларда бажарилган «Ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари ва умумтаълим мактаблари учун тасвирий ва амалий санъат, чизмачилик фанларидан педагог кадрлар тайёрлашнинг долзарб масалалари»га мўлжалланган илмий тадқиқот режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади: касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш ва унинг самарадорлик даражасини амалиётда синаш.

Тадқиқот вазифалари:

- касб-хунар коллежларида ўқувчиларининг амалий санъатни ўқитишнинг дидактик шарт-шароитларини аниқлаш;
- касб-хунар коллежларида наққошлик санъатини ўқитиш методикасини такомиллаштириш;
- наққошлик санъатини ўқитишда педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- амалий санъат машғулотларида ўқувчиларни нақш композицияларини тузишга ўргатишнинг компьютер технологиялардан фойдаланишга асосланган педагогик тизимини яратиш;
- наққошлик санъатини ўқитиш юзасидан педагогик тажриба-синов ишлари ўтказиш ва олинган натижалар асосида илмий-методик тавсиялар, ўқув методик қўлланмалар тайёрлаш ҳамда уларни амалиётга жорий этиш механизмларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти: касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш жараёни.

Тадқиқот предмети: касб-хунар коллежларида наққошлик фанини ўқитишнинг мазмуни, методлари, шакл ва воситалари.

Тадқиқот методлари: педагогик, илмий-методик, адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш; илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш; педагогик кузатиш; суҳбат сўровномалар ўтказиш; анкета; ўз-ўзини баҳолаш ва тест сўрови; педагогик тажриба-синов, натижаларга математик-статистик метод асосида таҳлил этиш ҳамда умумлаштириш.

Тадқиқотнинг илмий фарази. Агар:

- касб-хунар коллежлари ўқувчиларига халқ амалий санъатини ўқитиш жараёни яхлит педагогик тизим сифатида методик жиҳатдан такомиллаштирилса;
- наққошлик санъатини ўқитиш замонавий педагогик ва ахборот технологиялари асосида ташкил этилса;
- касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитишни такомиллаштиришга оид методик тавсиялар ишлаб чиқилса;
- ўқувчиларнинг нақш композицияларини тузиш малакаларини такомиллаштиришда компьютер технологияларидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланилса халқ амалий санъатини ўқитиш самарадорлиги ортади.

Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

1. Касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитиш мазмуни такомиллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари.
2. Касб-хунар коллежларида наққошлик санъатини ўқитишнинг такомиллаштирилган методикаси.
3. Ўқувчиларга наққошлик санъатини ўқитишда замонавий педагогик ва

ахборот технологияларидан фойдаланишнинг шакл ва воситалари.

4. Ўқувчиларнинг нақш композицияларини тузиш борасида ижодий малакаларини ривожлантиришда махсус ишлаб чиқилган компьютер дастурларидан фойдаланишнинг педагогик технологиялари.

5. Касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитишни такомиллаштиришга оид методик тавсиялар.

Ишнинг илмий янгилиги:

– касб-ҳунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш мазмуни тарихий тажрибалар, бадиий-эстетик қадриятлар ва анъаналар асосида такомиллаштирилганлиги;

– халқ амалий санъати машғулотларида наққошлик санъатини ўқитиш методикасини такомиллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари аниқланганлиги;

– наққошлик санъатини ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, хусусан ўқувчиларнинг нақш композицияларини тузиш, уларнинг рангшунослик ечимларини ҳал этиш, пардоз бериш малакаларини ривожлантиришда компьютер техникасининг дидактик имкониятларидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилганлиги;

– наққошлик санъатини ўқитиш юзасидан илмий-методик тавсиялар, ўқув методик қўлланмалар тайёрланганлигида ҳамда улардан амалий фойдаланиш технологиялари ишлаб чиқилганлигида ўз ифодасини топган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг натижалари, илмий хулосалари асосида касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъатини ўқитишни илмий-методик жиҳатлари асосланди ҳамда бу жараённинг ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари белгиланди.

Тадқиқотнинг илмий хулосалари асосида ишлаб чиқилган педагогик ва методик тавсиялардан касб-ҳунар таълими ўқитувчилари дарс ва дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида фойдаланиш имконини беради.

Мазкур иш баркамол авлодни тарбиялашда ҳамда тасвирий ва амалий санъатни ўқитиш методикаси фанини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Тадқиқот натижаларидан халқ амалий санъатининг наққошлик санъати масалалари билан шуғулланувчи профессор-ўқитувчилар, методистлар, тадқиқотчи-изланувчилар илмий-педагогик ҳамда амалий фаолиятларида фойдаланишлари мумкин. Тадқиқотнинг илмий хулосалари соҳага оид ўқув дастурларининг мазмунини такомиллаштириш, ўқув-методик адабиётлар яратишда методологик асос вазифасини ўташи мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот ишининг натижаларидан касб-ҳунар коллежларида ўқитиладиган амалий санъат фанлари ўқув дастури, ўқув-методик қўлланмалар, амалий тавсиялар яратишда фойдаланилган. Тадқиқот иши юзасидан тайёрланган «Ашёларга бадиий ишлов бериш», «Ашёшунослик», «Композиция», «Рангшунослик», «Ишлаб

чиқариш амалиёти», «Диплом олди амалиёти» фанлари бўйича намунавий ўқув дастурлар ва «Ашёларга бадий ишлов бериш» номли ўқув қўлланмадан бугунги кунда касб-хунар коллежлари ўқувчилари томонидан таълим жараёнида кенг фойдаланилмоқда.

Ишнинг синовдан ўтиши. Тадқиқот ишининг асосий мазмуни ва натижалари Низомий номидаги ТДПУ «Ўрта махсус касб-хунар коллежлари ва умумтаълим мактаблари учун тасвирий ва амалий санъат, чизмачилик фанларидан педагог кадрлар тайёрлашни долзарб муаммолари» (2005 й.), «Тасвирий ва амалий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш самарадорлигини ошириш масалалари» (2006, 2008 й.), «Меҳнат таълими ва касб таълими йўналишлари бўйича ўқитувчиларни тайёрлаш масалалари» (2008 й.), «Тасвирий ва амалий санъат, чизмачиликдан педагог кадрлар тайёрлаш самарадорлигини ошириш йўллари» мавзусидаги илмий-амалий конференция (2011 й.) ларда, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Санъат» факультети «Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси» кафедрасининг 2011 йил 23 мартда бўлиб ўтган кенгайтирилган илмий семинарида ҳамда ихтисослашган кенгаш қошидаги илмий семинар мажлисида (2011 йил 3 ноябрь 8-сонли йиғилиш баённомаси) муҳокама қилинган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Тадқиқот ишининг асосий мазмуни ва амалий натижалари 10 та маҳаллий ва 1 та хорижий журналлардаги илмий мақолаларда, 3 та республика илмий-амалий анжуманларнинг тезисларида ҳамда 1 та ўқув қўлланма ва тавсияларда ўз аксини топган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши кириш, учта боб, умумий хулоса ва тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Диссертацияда 10 та расм, 17 та жадвал келтирилган бўлиб, ишнинг умумий ҳажми 154 саҳифани ташкил қилади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** қисмида мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, тадқиқот мақсади, вазифалари, объекти, предмети, методлари, ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар, илмий янгилиги, тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти, натижаларнинг жорий қилиниши, ишнинг синовдан ўтказилганлиги, натижаларнинг эълон қилинганлиги, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми баён қилинган.

Диссертация ишининг биринчи боби **«Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига халқ амалий санъатини ўқитишнинг илмий-педагогик асослари»** деб номланади. Ушбу бобда халқ амалий санъати тарихи тадқиқот нуқтаи назаридан ўрганилиб, амалий безак санъати тарихига оид материаллар воситасида касб-хунар коллежлари ўқувчиларида тарихий

тафаккур, маънавий-эстетик дунёқарашни ривожлантириш, миллий бадиий кадриятларга эстетик муносабатни тарбиялаш омили сифатида тадқиқ этилган. Тарихдан маълумки, сопол буюмлар, бронза, олтин, кумушдан ишланган, кишилар эҳтиёжи учун ишлатиладиган буюмларнинг юзаси нақшлар билан безатилган. Шунингдек, бўртма тасвир ва ҳайкаллар билан пардозланган, айрим буюмлар юзасига эса ҳаётий воқеалар акси туширилган. Шу мазмундаги тарихий материаллар, биринчидан, касб-хунар коллежлари ўқувчиларида ўтмиш санъати ва маданиятини идрок этиш ва англаш воситасида уларнинг бадиий-эстетик савияларини ривожлантиришга хизмат қилади. Иккинчидан, халқ амалий безак санъати тарихига оид материалларнинг тарихий-ижтимоий моҳиятини, уларнинг амалий характери ва фалсафий мазмунини очиқ беришга хизмат қилади.

Наққошлик санъатини ривжланишини тарихий контекста ўрганиш унинг тараққиёт эволюциясини англаш имконини беради. Бу омил касб-хунар коллежларида наққошлик санъатини ўқитишнинг мазмуни ва методикасини жамиятнинг муайян даврдаги эҳтиёжи, тараққиёт тенденцияларига мутаносиблик принциплари асосида ривожлантиришга дидактик замин яратади. Шу нуқтаи назардан диссертациянинг мазкур бобида касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш жараёнида улуғ алломаларнинг ушбу соҳада олиб борган ишлари, уларнинг илм-маърифат, таълим-тарбия соҳасидаги фикрлари, тажрибалари замонавий ёндашувлар ва талаблар асосида қиёсий ўрганилиб, бугунги кунда улардан ижодий фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари педагогик муаммо сифатида тадқиқ этилган. Хусусан, ёшларни бадиий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялашда унинг тарихий ривожланиш йўли, халқ усталари Уста Ширин Муродов, Ю.Мусаев, Т.Арслонкулов, Қ.Жалилов, С.Хўжаев, Н.Иброҳимов, М.Қосимов, М.Усмонов, У.Зуфаров, Қ.Ҳайдаров, О.Полвонов, Т.Тўхтаҳўжаев, О.Қосимжонов, Ж.Ҳакимов, Ё.Рауфов, А.Болтаев, С.Худойберганов, Х.Раҳимов, М.Тўраев, А.Илҳомов, К.Каримов ва бошқалар томонидан яратилган бетакрор санъат намуналаридан касб-хунар таълими тизимида фойдаланишнинг замонавий педагогик технологиялари илмий-методик жиҳатдан асосланди.

Тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда эътироф этиш жоизки, қадимдан наққошлик ўзбек миллий безак санъатининг ривожланишига туртки бўлган. Жаҳонга машҳур меъморий ёдгорликлар, улардаги наққошлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, кошинкорлик, хаттотлик, тоштарошлик ва бошқа турдаги санъатларнинг касб-хунар коллежлари ўқувчиларининг маънавий оламини бойитишда, бадиий-эстетик дидини ривожлантиришда, наққошликка оид ижодий қобилиятларини таркиб топтиришда муҳим дидактик манбалардан бири ҳисобланади. Шу омилларни эътиборга олган тарзда тадқиқотда амалий безак санъати касб-хунар коллежи ўқувчиларини касб-хунарга ўргатишда, айниқса, меҳнатсеварлик фазилатларини шакллантиришда аждодларимиздан маънавий-бадиий мерос

сифатида асрдан-асрга ўтиб келиши қонуниятлари тарихий, бадиий, илмий асосида таҳлил этилган.

XIX аср охири ва XX аср бошларида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида меъморчиликнинг ўзига хос бадиий мактаблари юзага келган. Улар нафақат ўзларининг ҳажм-режали композициялари билан, балки безакли жиҳозларининг ҳам ғоят нафислиги билан ҳам алоҳида эътиборга молик. Бу мактабларнинг композиция услуби ва ранг беришдаги ўзига хосликларини англаш учун Фарғона ва Хоразм нақшу нигорларини таққослашнинг ўзи кифоя. Фарғона водийсида четлари чиройли қилиб айлантирилган, ичига ислимий шакл туширилган ва қизил ҳамда яшил бўёқлар билан жилоланган турунжлар устувор тарзда тасвирланса, Хоразмда наққошлар бутун юзани геометрик нақшлар билан тўлдириб, мовий рангли бўёқ беришни хуш кўрганлар. Шу маънода касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъати сир-асрорларини ўргатишда уларнинг технологик жараёнлари, техникаларини ўргатиш наққошлик таълими методикасининг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади.

Наққошлик анъаналари санъатнинг ана шу турини ўрганиш методлари сифатида ҳам авлоддан-авлодга ўтиб келган. Ана шу давомийлик ва ворисийлик принциплари туфайли наққошлик санъати ҳозиргача сақланиб келмоқда. Нақшнинг энг яхши намуналари бой ижодий тасаввур орқали бирлаштирилган шаклларнинг мақсадга мувофиқлиги ва гўзаллиги билан фарқланади. Халқ усталари томонидан яратилган асарларда уларнинг атроф-муҳитга нисбатан эстетик муносабатлари, қарашлари ўз ифадасини топганлиги боис нақшдаги чизгилар ўйини мусикадаги оҳанг сингари, қўшиқ ва эртак каби халқ ҳаётий тажрибасининг рамзий умумлашмасидан таркиб топган ҳамда уларда устоз ва шогирд анъаналарининг моҳияти ўз ифодасини топган.

Касб-ҳунар коллежларида наққошлик санъатини ўқитиш методикасини белгилашда ўқувчиларнинг касбий йўналганликлари, касб танлаш мотивларини аниқлаб олиш муҳим педагогик муаммо ҳисобланади. Ўтказилган социологик сўровлардан аён бўлдики, ўқувчиларнинг касб танлаш мотивлари тизимида ота-оналар ва қариндошларининг маслаҳатлари етакчи ўрин тутди. Сўровнома натижалари ўқувчиларнинг 57 % айнан уларнинг тавсиясига асосан касбий йўналиш танлаганларини кўрсатди. Бу наққошлик санъатининг тарихида шаклланган анъаналарга ҳам мос келади, яъни қадим-қадимдан оила ёшларни касб-ҳунар танлаши, уларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришда, ҳаётга тайёрлашда мактаб вазифасини ўтаб келган. Ота-оналар билан ўтказган суҳбат ва савол-жавобларимиздан шу нарса маълум бўлдики, аксарият ота-оналар фарзандларининг кундалик фаолиятига алоҳида масъулият билан қараб келишади. Таъкидловчи эксперимент жараёнида умумий ўрта таълим мактаби юқори синф ўқувчилари ҳамда А.Хўжаев номидаги Республика дизайн коллежи биринчи босқич ўқувчиларининг касб танлаш ва амалий

санъатга қизиқишлари ўрганилганда юқорида келтирилган далиллар ўз исботини топди.

Қадимда ота-оналар фарзандларига ҳунар ўргатаётган устозни ҳурмат-эҳтиром қилганлар. Ота-оналар ва устозлар ўртасида муносабат маданияти ҳам ўзига хос хусусиятга эга бўлган. Шу муносабат билан ушбу бобда ота-онанинг устозга муносабати, устозга мурувват кўрсатиш, устознинг фарзандга ҳунар ўргатиши каби хусусиятлар тавсифланди. Зеро, баркамол авлодни шакллантириш, тарбиялаш ҳозирги замон оиласининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу муносабат билан ушбу бобда касб-ҳунар коллежларида таҳсил олаётган ўқувчиларнинг ижтимоий келиб чиқиши, ота онаси ва қариндош уруғлари қандай касб билан шуғулланиши, оиланинг жамият ҳаётида тутган ўрни тўғрисида сўровномалар ўтказилди. Сўровномаларнинг натижалари асосида касб-ҳунар коллежи ўқувчисининг оилавий муносабатлари тўғрисидаги маълумотлар ва уларнинг касбга бўлган қизиқишлари таҳлил этилди. Таҳлиллардан аён бўлдики, ҳар бир оилада ота-оналар ўз фарзандларининг касб эгаси бўлишига жиддий эътибор бериши, ҳар бир касбнинг, ҳунарнинг ўзига хос машаққати ва лаззатли бўлиши, халқ амалий санъатининг жаҳон маданиятидаги ўрни, ирода, ҳиссиёт, характер, меҳнатсеварлик каби фазилатларнинг инсоннинг ҳаёти ва фаолиятидаги мазмуни болаларга ёшлик чоғиданоқ ўргатилиши ва уларнинг қизиқишини шакллантиришда мактабгача таълим, мактаб, касб-ҳунар коллежлари ҳамкорлигининг аҳамиятга эгаллиги тадқиқотда илмий жиҳатдан асосланди.

Касб-ҳунар коллежларида таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун машғулотларни замонавий ахборот технологиялари асосида олиб бориш яхши натижалар беради. Шу мақсадда касб-ҳунар коллежи биринчи босқич ўқувчиларининг халқ амалий санъати машғулотларини компьютер технологиялари асосида ўқитишга бўлган муносабатларини аниқлаш бўйича саволномалар тузилди, уларнинг компьютер саводхонлиги, қайси дастурлар асосида нақш композицияларини чиза олишлари ва бу борадаги малакалари, компьютердан фойдаланиб нақш элементларини ранглаш, пардоз бериш ҳақида саволномалар, суҳбатлар ўтказилди. Натижалар шуни кўрсатдики, ёшлар компьютер технологияларидан фойдаланиб наққошлик санъати асосларини ўрганишга қизиқадиладар. Чунки, улар компьютер техникасининг чексиз имкониятларидан фойдаланиш, унинг ёрдамида турли шакллар, ранглар ҳосил қилиш мумкинлигини тушуниб етадилар, энг асосийси бу машқлар оддий усулда чизиладиган ва пардоз бериш мумкин бўлган машқлардан 8-10 маротаба тезликда бажарилиши мумкинлигини амалда ҳис қилдилар. Ўқувчиларнинг «Сиз амалий санъатнинг наққошлик машғулотларини компьютер технологиялари воситасида ўтказилишини истайсизми?» мазмунидаги сўровномада респондентларнинг қарийиб 65 фоизи ижобий жавоб бердилар. Тадқиқотимизни ўқувчи касб-ҳунар коллежига келгунга қадар нақш элементлари, ундан турли композициялар тузиш борасидаги билим, малака ва кўникмаларини, албатта, унинг умумий

ўрта таълим мактаблари, турли тўғарақлар ҳамда уста наққошлардан олган аввалги малакаларига асосланиб ўтказдик. Чунки, компьютер воситасида нақш композициялари тузиш учун ўқувчининг мазкур соҳада амалий малакалари, муайян даражадаги тасвирий иқтидори, ижодий фаоллиги муҳим ҳисобланади. Анкета саволларидан олинган натижалар бу борада ўз ечимини кутаётган муаммолар мавжудлигини кўрсатди.

Диссертациянинг «**Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъатини ўқитиш мазмуни, шакли, воситалари ва методикаси**» деб номланган иккинчи бобида касб-хунар коллежлари ўқувчиларида амалий санъатга қизиқишни шакллантиришнинг педагогик омилларини аниқлаш асосида амалий санъат машғулотларида нақш композицияларини тузишга ўргатиш методикаси, бу жараёнда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланишнинг методик жиҳатлари тадқиқ этилган.

Касб-хунар коллежларида нақш турларини ўргатиш ислимий, гирих, гулли гирих ва бошқа нақшларнинг табиатдаги барг, гул, банд, новда, дарахт, бута, ғунча ва бошқа ўсимликлардан соддалаштириб, бадийлаштириб олинган шаклини маълум қонуниятлар асосида такрорланиши, улар асосида нақш композицияларини тузишда назарий билим ва амалий малакаларини шакллантиришга қаратилган.

Касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитиш методикаси борасида амалга оширилган ишларни танқидий ўрганиш, уларда илгари сурилган ғояларни ривожлантириш, методологик ёндашувларни такомиллаштириш принципи асосида тадқиқотимизда амалий санъат машғулотларини компьютер технологиялари воситасида ўқитиш орқали ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини такомиллаштириш, бадий таълим тизимида халқ амалий санъатини ўқитишнинг янгиланган мазмуни ҳамда такомиллаштирилган шакли ва методикаси ишлаб чиқилди. Тадқиқотнинг мазкур бобида наққошлик санъатини ўқитишда нақш бўлақларини комбинациялаш, яъни ўрнини алмаштириш, қўшимча деталлар киритиш орқали ўқувчиларда турли нақш композиция вариантларини тузиш, унинг мазмунини янада бойитиш, нақш яратишнинг асосий қоидалари бўлган - симметрия, ассиметрия, мувозанат, деталларнинг ўлчови, шакли, ранги каби компонентларга риоя қилишни ташкил этиш ва бунга қатъий амал қилиш, халқ усталари ижодини кузатиш, уларнинг асарларидан нусха кўчириш каби ижодий малакаларни шакллантириш омиллари ишлаб чиқилди, шу билан бирга нақш турларининг тавсифлари ва уларнинг наққошлик санъатида тутган ўрни изоҳланди. Бу манбалар тадқиқотнинг илмий хулосаларига асосланган ҳолда ўқувчиларнинг халқ амалий безак санъатига қизиқишларини шакллантиришнинг асосий мезонлари сифатида тақдим этилди.

Педагогика ва психология соҳаларида амалга оширилган тадқиқотларда ўқувчиларда касбий қизиқишларни шакллантириш тўрт босқичли жараён сифатида қаралади. Унинг биринчи босқичи 12-13 ёшларга тўғри келади ва

ўта ўзгарувчанлиги, шахсдаги билиш жараёнлари ва асл иқтидор билан боғланмаганлиги билан характерланади. 14-15 ёшларга тўғри келувчи иккинчи босқичда қизиқишлар пайдо бўлади, улар кўп бўлиб, бевосита боланинг билиш имкониятлари ва шахсий хусусиятлари билан боғлиқдир. Ўқувчиларнинг 16-17 ёшларида содир бўладиган қизиқишларнинг учинчи босқичида уларнинг гендер ва шахсий-индивидуал хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда ривожланади. Бу ёшда ўғил ва қиз болалар ўзларига мос келадиган касб танлашга ҳаракат қила бошлайдилар. Психолог олимларнинг эътирофи этишларича, тўртинчи – ҳал қилувчи босқичда қизиқишлар доираси сезиларли даражада торайиб, касбий йўналиш берувчи ва тарбия олиб боровчи педагог, айниқса маълум бир ҳунарга ўргатувчи устознинг ўз ўқувчиси билан олиб борадиган тарбия методлари шогирдининг қандай касб-ҳунарни эгаллашида муҳим омил ҳисобланади. Бу жараёнда ўқитувчи ва, ўз навбатида, ўқувчи «субъект ↔ субъект» муносабатлари асосида фаол ҳаракат қилади.

Касб-ҳунар коллежларида олиб борилган изланишлар мобайнида ўқувчини маълум касбга муваффақиятли йўналтиришда амалий санъат ўқитувчисининг муайян профессионал сифатларга, касбий маҳоратига эга бўлиши муҳим омил ҳисобланади. Хусусан, ўқитувчининг:

- ўз касбини севиши, ўзига талабчанлиги ва дарс жараёнида замонавий технологияларни қўллай олиши;

- машҳур тасвирий ва амалий санъат намояндаларининг ижодини мукамал билиши ҳамда ўзининг педагогик фаолиятида уларнинг асарларидан кенг фойдалана олиши;

- дарс бериш жараёнида ўзига нисбатан танқидий қараш ва машғулотларни барча имкониятлардан унумли фойдаланган ҳолда ташкил этиши касб-ҳунар коллежи ўқувчиларининг касбий қизиқишларини аниқлашда муҳим омил вазифасини ўтайди. Шунингдек, тадқиқот жараёнида касб-ҳунар коллежларининг наққошлик санъати машғулотларида ўқувчиларни онги ва тафаккурини ривожлантириш, уларда зарур назарий билимлар, амалий кўникмаларни ҳосил қилишда таълимнинг оғзаки, амалий, кўргазмали, мустақил иш, назорат ва ўз-ўзини назорат каби усулларида кенг фойдаланиш уларда барқарор қизиқишни шакллантиришга таъсир этувчи омил сифатида ўз тасдиғини топди.

Маълумки, дарс ўқитиш жараёнининг асосий шакли бўлиб, у дидактик жиҳатдан маълум тизимга солинган, таълимий қонуниятларни тушунарли, онгли ва фаол бўлиши, ўқувчининг шахсий хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ташкил этилиши зарур. Шу муносабат билан ушбу бобда ҳар бир дарснинг аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда пухта режалаштирилган, таълимий, шахсни ривожлантирувчи ва тарбиявий аҳамияти; дарс босқичларида кўргазмали материаллардан фойдаланиш; амалиёт билан боғланиши; ўзига мос метод ва воситалардан самарали фойдаланилган ҳолда ташкил этилиши; ўқитувчи ва ўқувчи ўзаро фаол муносабатда бўлиши; машғулотларда

Ўқувчиларнинг жисмоний, ақлий, ахлоқий, руҳий хусусиятлари, ва албатта, бадиий-иждодий қизиқишлари ҳисобга олинган машғулотлар тизими ишлаб чиқилди ҳамда амалиётда синаб кўрилди. Тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда эътироф этиш мумкинки, касб-ҳунар коллежларида олиб бориладиган амалий санъат машғулотларида ўқувчиларни нақш композицияларини тузишга ўргатиш методикаси тизимидаги дидактик талабларда:

- ҳар бир дарс аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда пухта режалаштирилиши;
- бу жараёнда ўқитувчи дарснинг таълимий ва тарбиявий мақсадини аниқ белигилаши ҳамда дарс жараёнини пухта лойиҳалаши;
- дарс босқичларини қандай бошлаш ва қандай тугатиш, кўргазмали материаллардан фойдаланиш тартибларини олдиндан ҳал қилиши;
- дарсларни касб-ҳунар коллежининг ижтимоий-таълимий йўналиши, моддий-техник имкониятларини ҳисобга олган ҳолда амалиёт билан боғланиши;
- дарс учун ажратилган соатлардан самарали фойдаланишни назарда тутиши;
- дарс жараёнида ўқувчилар билан ўзаро фаол муносабатда бўлиши, ўқувчиларнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиши;
- дарснинг мазмунида халқимизнинг бой маънавий меросидан, маънавий кадриятларидан унумли фойдаланиш масалалари олдиндан ҳал этилган бўлиши лозим.

Касб-ҳунар коллежларидаги амалий санъат машғулотларида ўқувчиларни нақш композицияларини тузишга ўргатиш методикасини белгилашда ўқувчиларнинг атроф-муҳитда, табиатда мавжуд бўлган табиий шаклларни қайта ишлаш, яъни стилизациялаш йўллари билишлари, ундан самарали фойдалана олишлари; берилган нақш элементлари ёки намуна асосида янги нақш композициясини туза олишлари; ўзлаштирилган элементлар асосида мустақил равишда нақш композициясини тузишга ўргатиш масаласига устувор тарзда қаралади. Зеро, ўқувчиларнинг нақш композицияларини тузиш малакалари бу йўналишдаги касбий таълимнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Ушбу бобда наққошлик санъатини ўқитишда замонавий ахборот ва педогогик технологиялардан фойдаланиш методикасини ишлаб чиқишнинг назарий ва амалий асослари тадқиқ этилди. Тажриба натижаларининг таҳлили шуни кўрсатдики, бунда, биринчи навбатда, машғулотлар жараёнида ўқувчиларнинг наққошлик санъати ҳақидаги тушунчаларини ҳосил қилиш ва уларни англаш, уларнинг мустақил фикрлашини таъминлаш мақсадида таълимнинг турли метод ва технологияларидан фойдаланилди. Мазкур технологиялардан фойдаланиш ўқувчиларнинг фикрлаш қобилияти ва наққошлик санъатига бўлган қизиқишини ривожлантириш, ўқувчилар онгига наққошлик санъатининг асосий моҳиятини сингдириш имкониятини берди.

Тадқиқотда касб-ҳунар коллежларида ўқувчиларга наққошлик санъати асосларини ўргатишда таълимнинг замонавий услубларидан фойдаланишнинг методик жиҳатларини тадқиқ этиш натижасида мазкур таълим муассасаларида амалий санъат таълимининг янги мазмунини шакллантиришнинг илғор педагогик технологиялари, замонавий ўқув-услубий мажмуалари ва ўқув тарбия жараёнининг дидактик таъминотини методик асослари аниқланди. Унда ўқувчиларга нақш турлари ва уларнинг ўзига хослиги ҳақида маълумот бериш, уларни турли шаклда нақш композициялари тузишга ўргатиш, ўтилаётган мавзуга нисбатан қизиқиш уйғотиш, назарий билим ва амалий кўникмаларни шакллантириш, мавзуга оид тарқатилган материалларни яқка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олишлари учун суҳбат-мунозаралар ташкил этиш, тарқатма материаллар тайёрлаш кабиларнинг бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва педагогик самараси кафолатланган натижа беришга қаратилган таълимий жараёнларнинг методик асослари ишлаб чиқилди.

Касб-ҳунар коллежларида амалий санъатнинг наққошлик турини замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланганда таълимий ва тарбиявий компонентларни узвий тарзда татбиқ этиб бориш лозим. Жумладан, ўқувчиларга наққошлик санъати асосларини ўргатишда янги технологияларни қўллаш ота-боболаримиздан қолган урф-одатлар, устоз-шогирд анъаналарини давом эттириш орқали уларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш; наққошлик санъатини ўргатишда таълим жараёнини ўқувчиларни ижодкорлик, изланувчанликка, касбий маҳоратини такомиллаштиришга йўналтириш; ўқувчиларда касб ахлоқи, катталарга, айниқса, устозларга ҳурмат, одоблилик, сабр-қаноат, камтарлик, самимийликни тарбиялаш, уларда ижтимоий-ғоявий, юксак бадий-эстетик дунёқарашни шакллантириш каби тарбиявий вазифалар таълимий вазифалар билан алоқадорликда олиб борилиши лозим. Демак, касб-ҳунар коллежларида машғулотларнинг янги педагогик технологиялар асосида амалга оширилиши касб-ҳунар коллежларида амалий санъат таълимининг янги мазмунини шакллантиришда замонавий ўқув-услубий мажмуалар ва ўқув-тарбия жараёнининг дидактик жиҳатларини таъминлаш ва мазкур соҳада амалга оширилаётган таълимнинг илмий-амалий масалаларини тўғри ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади.

Амалий машғулотларни ўтишда компьютер технологияларининг имкониятларидан тўғри фойдаланиш амалий санъатда нақш турларини аниқлаш ва композициялар тузишга ўргатиш бўйича дарс ишланмалари мажмуаси тайёрланди. Унда дарснинг мавзуси, мақсад ва вазифалари, ўқув машғулотининг мазмуни, технологияси, кутиладиган натижалар хусусиятлари ишлаб чиқилди. Хусусан, наққошлик санъатида нақш композицияларини тузиш ва ранглашда Corel Draw график дастури қулайликлар яратади. Бу дастур график дизайн саҳифаларини ишлаб чиқиш,

фотосуратларни таҳлил қилиш ва вектор анимацияси борасида кўплаб имкониятлар яратади. Шунингдек, дастур композиция яратиш ва уни бажаришда сарфланадиган вақт ҳамда бажариладиган ҳаракатлар кўламини бир неча бор қисқартиради. Тадқиқот давомида ана шу технологик имкониятлардан фойдаланиш воситасида Corel Draw график дастури ёрдамида нақш композицияларини ҳосил қилиш, ранглаш ва пардозлаш методикаси ишлаб чиқилди ҳамда самарадорлик даражаси экспериментал тарзда синаб кўрилди.

«Касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъатини ўқитиш бўйича тажриба-синов ишлари ва унинг натижалари» деб номланган учинчи бобда касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъатини ўқитиш бўйича тажриба-синов ишларини ташкил этиш методикаси ишлаб чиқилган махсус дастур асосида тажриба-синовдан ўтказилди.

Тажриба-синов ишлари 2008-2011 йиллар мобайнида Тошкент қурилиш ва миллий ҳунармандчилик касб-ҳунар коллежи, А.Хўжаев номидаги Республика дизайн коллежи, Наманган санъат коллежларида амалга оширилиб, унда 300 нафар ўқувчилар тажриба-синов ишига жалб қилинди.

Тажриба-синов иши ёрдамида мазкур касб-ҳунар таълими муассасалари ўқувчиларининг «Наққошлик» фанини ўрганишга оид назарий билим ҳамда амалий кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси аниқланди ва олинган натижалар математик статистика методлари ёрдамида таҳлил қилинди. Бунда Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 мезонига асосланildi.

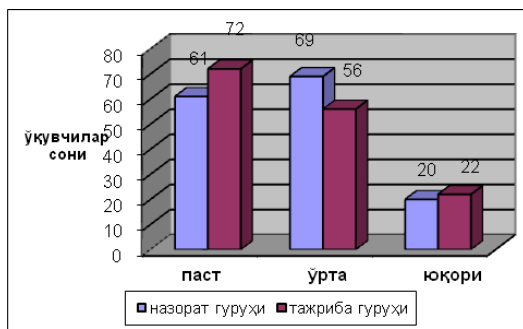
Тажрибанинг боши ва якунида ўқувчиларнинг тақдим этилган материалларни ўзлаштириш даражалари қуйидаги жадвалда ўз аксини топган:

1-жадвал

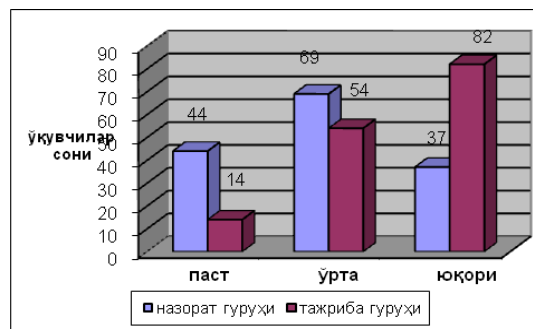
Ўқувчиларнинг амалий санъат борасидаги билимларини аниқлаш юзасидан тажриба-синов ишлари натижалари

Ўқув йиллари	Тажриба-синов гуруҳлари				Назорат гуруҳлари			
	Даражалар (% ҳисобида)				Даражалар (% ҳисобида)			
	Юқори	Ўрта	Паст	Жами	Юқори	Ўрта	Паст	Жами
2008–2009	22 (14,7%)	56 (37,3%)	72 (48%)	150 (100%)	20 (13,3%)	69 (46%)	61 (38,7 %)	150 (100%)
2010–2011	82 (54,6%)	54 (36%)	14 (9,4%)	150 (100%)	37 (24,6%)	69 (46%)	44 (29,4%)	150 (100%)

Бу кўрсаткичларга мос диаграммалар қуйидагича кўринишни олди:

1-расм. Тажриба бошида

2-расм. Тажриба якунида

Юқоридаги натижаларга асосланган ҳолда кўрсаткичлар математик статистика методи асосида таҳлил қилиниб, тажриба якунидаги ҳолат учун топилган натижалардан ўртача квадратик четланиш, танланма дисперсия, вариация кўрсаткичлари, Стъюдентнинг танланма мезони, Стъюдент мезони асосида эркинлик даражаси, Пирсоннинг мувофиқлик критерийси ва ишончли четланишлари топилди.

Натижалардан тажриба ва назорат гуруҳи учун Нейман ғояси асосида ишончли интерваллари топилди. Олинган натижалардан тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисобланди.

Бундан маълумки, тажриба гуруҳидаги ўзлаштириш назорат гуруҳидаги ўзлаштиришдан 1,25 баробарга юқори эканлиги аниқланди. Демак, тадқиқот натижалари ижобий натижа билан якунланди ҳамда тадқиқот бошида илгари сурилган илмий ғоялар, тахминларни тўғри эканлигини кўрсатди.

ХУЛОСА

Диссертация мавзуси юзасидан олиб борилган назарий таҳлиллар, тажриба-синов ишларининг натижаларига асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичида юксак бадий маълумотларга эга, жаҳон ва ўзбек халқ амалий санъатидан хабардор, ҳар томонлама комил инсонни шакллантиришда таълим-тарбиянинг ўрни муҳимдир. Зеро, айнан мустақиллик йилларида маънавий-маданий мерос, миллий-тарихий қадриятларга таълим ва тарбия воситасида янгича ёндашиш учун қулай шароит вужудга келди. Бу, ўз навбатида, наққошлик санъатини ўқитишнинг мазмуни ва методикасини такомиллаштириш учун ўзига хос замин вазифасини ўтайди.

2. Касб-хунар коллежларида олиб бориладиган наққошлик машғулоти лари амалий санъат турларининг асоси сифатида ўқувчиларнинг «Бадий кулолчилик», «Чинни буюмларни лойиҳалаш ва безатиш», «Бадий либосларни лойиҳалаш», «Бадий ганч ўймакорлиги», «Бадий наққошлик», «Бадий ёғоч ўймакорлиги», «Бадий гилам ва гобеленларни лойиҳалаш», «Бадий каштачилик», «Бадий зардўзлик», «Заргарлик буюмларини безатиш» каби фанларни мустаҳкам ўзлаштиришга замин яратади. Шунинг

учун ҳам наққошлик санъатини ўқитиш методикасини такомиллаштириш бадий педагогиканинг муҳим масалалари сирасига киради.

3. Олиб борилган тадқиқот натижалари ўқувчиларда қадимги наққошлик мактаблари, уларда ижод этган уста-устазодаларнинг ҳаёт йўллари, ижод намуналари билан таништириш, машҳур устозлар анъаналарини давом эттириш, наққошлик санъатини янада ривожлантириш, уни асраб авайлаш ва келажак авлодга етказиш ҳиссини шакллантиришга асос бўлди.

4. Тадқиқотда наққошлик фанини ўқитиш методини такомиллаштиришда педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш ўқувчиларнинг наққошлик санъатига оид назарий билим, амалий кўникма ва малакалари даражасини орттиришга имкон яратди.

5. Касб-хунар коллежлари ўқувчиларини наққошликка ўргатишда **Corel Draw** график дастуридан фойдаланиш орқали нақш композициясини тузишнинг комплекс дастурлари ишлаб чиқилди ва у тажриба-синов ишларида синовдан ўтказилди. Нақш композицияларини тузиш, ранглаш ва бошқа ижодий жараёнларда **Corel Draw** график дастури жуда катта имкониятларга эга бўлиб, ушбу дастур орқали қисқа вақт ичида нақш композицияларини тузиш, турли тусда ранглаш мумкин. Бу график дастур, ўз навбатида, график дизайн саҳифаларини ишлаб чиқиш, бино интерьерлари ва экстерьерларига композициялар тузиш, ранглаш, мос келмаган ранглари ўзгартириш борасида кўплаб имкониятлар яратади. Шунингдек, мазкур дастур ёрдамида наққошлик санъати қўлланиладиган бошқа соҳалар учун (мебель маҳсулотлари, уй-рўзғор буюмлари, совғалар, кўргазма ва музейлар учун яратиладиган санъат асарлари ва бошқалар) нақш намуналарини чизиш имкониятларини кенгайтиради.

6. Тадқиқот натижасида ўқувчиларининг наққошлик санъати бўйича билим даражасини белгиловчи мезонлари яратилди. Улар илмий тадқиқотнинг тажриба-синов ишларида қўлланилди ҳамда олинган натижалар касб-хунар коллежларида наққошлик санъатини ўқитиш методларини такомиллаштиришга асос бўлди.

7. Тадқиқотнинг илмий хулосалари асосида касб-хунар коллежларида ўқувчиларга халқ амалий санъатининг асоси бўлган наққошлик турини ўргатишнинг самарали йўллари ва методик асослари ишлаб чиқилди. Тадқиқот жараёнида наққошлик санъатини ўқитишда компьютер технологияларидан фойдаланишнинг дидактик талаблари яратилди ҳамда мазкур технология воситасида халқ усталарининг санъат асарларини намойиш этиш, уста ва устазодалар ҳаёти ва ижоди ҳақида суҳбатлар, амалий машқлар бажариш, «маҳорат дарслари» туркумида машғулотлар ўтиш, баҳс-мунозара, муҳокама, тренинг, кўрик-танлов, тест синовларини ўтказиш, ўз ижодий ишини ўзи баҳолаш каби методлар амалиётда тажриба-синов ишлари орқали синаб кўрилди.

Касб-хунар коллежларида амалий санъатнинг наққошлик туридан машғулотлар ўтиш методикасини такомиллаштириш бўйича ўтказилган илмий тадқиқот ишлари натижалари истиқболда амалга оширилиши лозим бўлган тадқиқот йўналишлари юзасидан, шунингдек амал қилиниши лозим бўлган методик ёндашувлар юзасидан қуйидаги **тавсияларни** таклиф этиш масадга мувофиқлигини кўрсатди.

1. Бадиий йўналишдаги касб-хунар коллежлари ўқув режаларидаги «Информатика» фанини ўқитишда айнан шу касбга йўналтирилган вариантдаги ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўқитишни йўлга қўйиш.

2. Таълим-тарбия жараёнининг дидактик уйғунлигини ошириш, умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўтиладиган амалий санъат дарслари дастурий материалларининг мантиқий кетма-кетлигига асосланган узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш воситасида ўқувчиларнинг назарий билимлари, амалий кўникма ва малакаларини такомиллаштиришга йўналтирилган методик ёндашувларни қўллаш.

3. Касб-хунар коллежларида амалий санъат билан бир қаторда чизматасвир, рангтасвир, композиция, ашёларга бадиий ишлов бериш ва бошқа фанларни компьютер технологияларидан унумли фойдаланиш ва ташкил этиш бўйича махсус изланишлар олиб бориш.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Ғуломов К.М. Дизайн санъати тарихига бир назар // Педагогик таълим. – Тошкент, 2002. – №3. – Б. 34–39.

2. Ғуломов К.М. Дизайн – санъатми ёки тижорат воситаси // Тафаккур. – Тошкент, 2004. – №1. – Б. 116–117.

3. Ғуломов К.М. Ўқувчиларнинг наққошлик машғулотларига кизиқишини ошириш // Халқ таълими. – Тошкент, 2007. – №2. – Б. 75–77.

4. Ғуломов К.М. Касб-хунар коллежларида наққошлик санъатини ўргатишда таълимнинг замонавий технологиялари // Педагогик таълим. – Тошкент, 2007. – № 5. – Б. 54–56.

5. Ғуломов К.М. Ўрта махсус касб-хунар коллежларида амалий санъат машғулотларини ташкил этишнинг самарали шакл ва усуллари // Халқ таълими. – Тошкент, 2010 – №1. – Б. 81–84.

6. Ғуломов К.М. Касб-хунар коллежларида ёшларга халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўргатиш усуллари // Педагогик таълим. – Тошкент, 2010. – №2. – Б. 121–124.

7. Байметов Б.Б., Гулямов К.М. Тасвирий санъат ўқитувчиларини касбий тайёрлашда перспектива қонуни ҳақида тушунча бериш // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2010. – №3. – Б. 18–19.

8. Ғуломов К.М. Наққошлик санъатини ўргатишда замонавий технологиялардан фойдаланиш // Ўзбекистон ахборот технологиялари. infoCOM.UZ. – Тошкент, 2010. – №8. – Б. 56–57.

9. Ғуломов К.М. Тошкент наққошлик мактаби ва унинг усталари // SAN`AT. – Тошкент, 2010. – №4, – Б. 14–15.
10. Ғуломов К.М. Ўзбек наққошлик мактабининг ривожланиши тарихидан // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2011. – №1–Б. 34–36.
11. Гулямов К.М. Применение современных требований в преподавании росписи в профессиональном колледже // Молодой учёный – Чита, 2011. – № 6 (29), Том II, – Б. 144–145.
12. Ғуломов К.М. Қадимги Ўзбекистон ҳудудида дизайн санъати // «Ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари ва умумтаълим мактаблари учун тасвирий ва амалий санъат, чизмачилик фанларидан педагог кадрлар тайёрлашни долзарб муаммолари» мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, ТДПУ, 2005. – Б. 15–16.
13. Ғуломов К.М. Касб-ҳунар коллежларида наққошлик санъатини ўргатишда замонавий технологиялардан фойдаланиш // «Олима аёлларнинг фан ва техника тараққиётида тутган ўрни» мавзусидаги ўтказилган илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, ТДПУ, 2006. – Б. 28–30.
14. Ғуломов К.М. Касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига наққошлик санъатини ўргатишда устоз ва шогирд анъаналарининг роли // «Меҳнат таълими ва касб таълими йўналишлари бўйича ўқитувчиларни тайёрлаш масалалари» мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, ТДПУ, 2008. –Б. 59–62.
15. Ғуломов К.М. Ашёларга бадиий ишлов бериш // Ўқув қўлланма. – Тошкент: Билим, 2004. – 88 б.
16. Ғуломов К.М. Амалий санъат. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ИҚТИСОД-МОЛИЯ. 2007. – 100 б.

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Гулямов Комилжон Махмудовичнинг 13.00.08 – Касб-хунар таълими назарияси ва методикаси ихтисослиги бўйича «**Касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш методикаси (наққошлик санъати мисолида)**» мавзусидаги диссертациясининг

Р Е З Ю М Е С И

Таянч (энг муҳим) сўзлар: халқ амалий санъати, бадиий таълим-тарбия, хунармандчилик, устоз-шогирд, наққошлик, композиция, замонавий педагогик ва ахборот технологияси, ислимий нақш, гириҳ нақши, симметрия, ассиметрия, мувозанат, гармония, контраст, ритм, тақсим.

Тадқиқот объектлари: касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш жараёни.

Ишнинг мақсади: касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатининг наққошлик турини ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш ва унинг самарадорлик даражасини амалиётда синаш.

Тадқиқот методлари: педагогик, илмий-методик, адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш; илғор педагогик тажрибаларни умумлаштириш; педагогик кузатиш; суҳбат сўровномалар ўтказиш; анкета; ўз-ўзини баҳолаш ва тест сўрови; педагогик тажриба-синов, натижаларга математик-статистик метод асосида таҳлил этиш ҳамда умумлаштириш.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: Тадқиқотнинг илмий жиҳатдан янгилиги касб-хунар коллежларида халқ амалий санъатини ўқитиш мазмуни тарихий тажрибалар, бадиий-эстетик қадриятлар ва анъаналар асосида такомиллаштирилганлиги; халқ амалий санъати машғулотларида наққошлик санъатини ўқитиш методикасини такомиллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари аниқланганлиги; наққошлик санъатини ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, хусусан ўқувчиларнинг нақш композицияларини тузиш, уларнинг рангшунослик ечимларини ҳал этиш, пардоз бериш малакаларини ривожлантиришда компьютер техникасининг дидактик имкониятларидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилганлиги; наққошлик санъатини ўқитиш юзасидан илмий-методик тавсиялар, ўқув методик қўлланмалар тайёрланганлигида ҳамда улардан амалий фойдаланиш технологиялари ишлаб чиқилганлигида ўз ифодасини топган.

Амалий аҳамияти: такомиллаштирилган мазмун асосида яратилган ўқув дастурлар ва ўқув қўлланмадан касб-хунар коллежларининг бадиий наққошлик йўналиши ўқувчиларини «Наққошлик» фанидан ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот натижаларидан фан бўйича ўқув адабиётлари яратиш, касб-хунар коллежи ўқувчилари билан маъруза ва амалий машғулотлар ўтишда самарали фойдаланилмоқда ва ўқувчиларнинг халқ амалий санъатидан хусусан наққошлик бўйича бадиий билимлари ошганлиги кузатилди.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: касб-хунар таълими тизими.

Р Е З Ю М Е

диссертации Гулямова Комилжона Махмудовича на тему: **«Методика обучения народному прикладному искусству в профессиональных колледжах (на примере искусства росписи)»** на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования.

Ключевые слова: народное прикладное искусство, художественное образование и воспитание, ремесло, наставничество, роспись, композиция, современные педагогические и информационные технологии, растительный орнамент, геометрический орнамент, симметрия, ассиметрия, равновесие, гармония, контраст, ритм, распределение.

Объекты исследования: процесс обучения народному прикладному искусству в профессиональных колледжах.

Цель работы: разработка методики преподавания в профессиональных колледжах росписи – вида народного прикладного искусства.

Методы исследования: изучение и анализ педагогической, научно-методической литературы, обобщение передового педагогического опыта, педагогическое наблюдение, беседа, опрос, анкетирование, самооценка и тестирование, педагогический эксперимент, анализ и обобщение на основе математико-статистического метода.

Полученные результаты и их новизна: научная новизна исследования состоит в том, что на основе исторического опыта, художественно-эстетических ценностей и традиций усовершенствовано содержание преподавания искусства росписи в профессиональных колледжах; определены дидактические условия усовершенствования методики преподавания росписи на занятиях по народно-прикладному искусству; создана методика применения современных педагогических и информационных технологий в преподавании искусства орнамента, в частности использования дидактическими возможностями компьютерной техники в развитии навыков учащихся по составлению композиции орнамента, цветоведения, отделки; разработаны научно-методические рекомендации, учебные пособия по преподаванию орнамента и технологии по их практическому применению.

Практическая значимость: учебные программы и учебное пособие, разработанные на основе усовершенствованного содержания могут быть применены в процессе обучения предмета «Роспись» учащимися профессиональных колледжей художественного направления.

Степень внедрения и экономическая эффективность: результаты исследования эффективно применяются в создании учебной литературы по дисциплине, проведении лекционных и практических занятий с учащимися профессиональных колледжей, и наблюдается повышение уровня художественных знаний учащихся по народному прикладному искусству, в частности по росписи.

Область применения: система профессионального образования.

RESUME

Thesis of **Gulyamov Komiljon Maxmudovich** on the scientific degree competition on the candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.08 – Theory and method of professional education on the theme: “**Method of teaching of applied arts in the professional colleges (for example painting)**”

Key words: folk applied art, artistic education and bringing up, crafts, mentoring, painting, composition, modern pedagogical and informational technologies, geometric ornamentation, planting, ornamentation symmetry, asymmetry, balance. Harmony, contrast, rhythm, distribution.

Subjects of research: The process of teaching folk applied art in professional colleges.

Purpose of work: working out the method of teaching in professional colleges the painting as the type of folk applied art/

Methods of research: learning and analyses of pedagogical, scientific mythological literature, complication of best teaching practices, pedagogical observation; interview, questionnaire; self-assessment; self-marking and testing, pedagogical experiment, analyses and compilation on the base of mathematical-statistical method.

The results achieved and their novelty: scientific novelty of the research consists of the base of historical experience; artistic ethical salvation value and traditions of perfect content of teaching painting art in professional colleges; it is defined the didactic conditions of perfect methods of painting in lessons of folk-applied art; it is created the method of establishing modern pedagogical and informational technology in teaching the art of ornamentation, in partly using didactic opportunities of computer technics in developing the Knowledge of students in making the composition of ornamentation, coloring, trimming it is worked out scientific-mythological recommendations, manual appliances in teaching ornamentation and technologies on their practical teaching.

Practical value: curriculum and manual worked out on the base of perfect content can be used in the process of teaching the subject “Painting” studying in professional colleges in art direction.

Pegree of embed and economic affectivity: results of research effectively used in creating literatures on discipline, holding lecture and practical lessons studying in professional colleges, and observed increasing the steps of art lessons studying folk applied art, partly in painting.

Field of application: The system of professional education.